GRAMATICILE ŞCOLII ARDELENE

Carmen Daniela Constantin
University of Piteşti

Abstract: in Transylvania, many grammars circulated and appeared in several foreign languages. The article below aims to present some of the most important. The Ardelean School was a culturel center that summed up many grammars of a scientific character, having the dimensions of a treaty, textbooks that served schools and disserations.

Keywords: grammars, The Ardelean School, latinity, language, enlightenment.

Pentru cercetătorii acelor timpuri, gramatica erau un cumul de cunoştinţe lingvistice care înglobau pe lângă noţiuni gramaticale, numeroase probleme care ţineau de organizarea limbii române drept o limbă modernă.

În cadrul Transilvaniei au circulat mai multe gramatici, apărute în mai multe limbi străine, iar printre cele mai importante se pot enumera cele de mai jos. Dintre cele latineşti, gramatica lui Gregorius Molnar, apărută în anul 1556 şi reeditată de 33 de ori până în anul 1830, se află printre cele mai importante. Ca un amănunt important ar fi că şaisprezece dintre ediţii au apărut în centre culturale din Transilvania: la Cluj: 1556, 1671, 1680, 1691, 1694, 1728, 1735, 1750, 1798; la Braşov: 1643, 1703; la Sibiu: 1664, 1682, 1731, 1754, 1786, 1798, 1830.

Dacă ne raportăm la gramaticile greceşti, s-au aflat două: a lui Constantin Lascaris, apărută în secolul al XV-lea şi reeditată până în secolul al XVIII-lea de mai multe ori, ajungând să fie folosită drept manual şcolar; şi a lui Antonios Catiforos, editată la Veneţia, în anul 1734.

Tot în spaţiul acesta, a apărut prima gramatică a limbii române, înfăptuită cu 23 de ani înaintea celei întocmite de gramaticienii Şcolii Ardelene şi anume *Gramatica rumânească*, a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, redactată între anii 1755-1757.

Această operă este una bine întocmită în ciuda faptului că era un simplu amestec de noţiuni încadrate în cadrul mai multor cărţi importante ale acelei vremi şi anume: gramatica slavonă a lui Meletie Smotriţki, în ediţia de la Râmnic, 1755, cele greceşti ale lui Constantin Lascaris şi A. Catiforo, *Elementa grammaticae latinae* a lui Gregorius Molnar.

El dedică lucrarea domnitorului Constantin Mavrocordat, văzut ca un individ care îl ajută în demersul său. Mai apoi, în prefaţă, sunt redate efectele pozitive ale studiului care are capacitatea de a înlătura războaiele, nelegiuirile şi de a asigura progresul.

Pentru a fi sigur că este înţeles de lectorul său, el apelează la citate din Biblie cu caracter moralizator, la proverbe şi la cugetări. Gramatica este împărţită în patru părţi: morfologia care are denumirea de etimologie, sintaxa, ortografia unde se face aluzie la scrierea chirilică, importantă pentru a cunoaşte, din punct de vedere fonetic, textele vechi şi prozodia.

Braşovul a fost o sursă importantă de cultură dacă ne gândim la primul document de limbă românească păstrat aici, *Scrisoarea lui Neacşu*, din 1521, la activitatea de tipărire a primelor traduceri religioase în limba română ale diaconului Coresi; toate acestea au făcut din Transilvania un punct important pe harta cercetării ştiinţifice a limbii române.

BDD-A28609 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 05:54:16 UTC)

Cărturarii s-au mulţumit a prelua reguli şi legi deja înfăptuite, fără a mai cerceta temeinic fapte de limbă şi raporturi dezvoltate de-a lungul vremurilor. Încă de la început, au pornit de la o bază greşită, o limbă lipsită de viaţă, care i-a obligat să accepte totul fără a mai pune noţiunile sub semnul întrebării; pe când, dacă ar fi avut drept temelie o limbă vorbită, reuşitele ar fi fost mult mai pronunţate, putând studia faptele de limbă, normele şi regulile în condiţii optime care ar fi condus la un feedback pozitiv. Nu au sesizat că diferite forme complicate ale substantivului, ale adjectivului şi ale verbului s-au îndepărtat în cadrul lungului proces de evoluţie a limbii.

Radu Tempea era de părere că gramatica este una dintre cele mai importante ştiinţe fiindcă ,,*măiestria gramaticească este începerea şi povăţuirea, spre toate celelalte măiestrii şi ştiinţe înalte.*"[1]

De asemenea, Paul Iorgovici îşi exprima dorinţa de a înfăptui o gramatică drept act datorat întregii naţii: ,,*ce se atinge de mine, eu ca un fiu a Naţii aceştia, din ardoarea către neamu meu am pus osteneală a îndrepta limba mea dopă cum ia cuprinde în sine regule şi proprietăţi*".[2]

C. Diaconovici-Loga era de părere că această carte este „*învăţătura limbei şi cheia altor învăţături",* înfăptuită *spre înfrumuseţarea limbei*. Opiniile acestea sunt reluate în reeditarea gramaticii din 1838, când conchide cu sintagma „*cheia tuturor învăţăturilor"*.

Şcoala Ardeleană a fost un centru cultural care a însumat numeroase gramatici cu caracter ştiinţific, având dimensiunile unui tratat, manuale care au servit şcolilor, îndreptare şi disertaţii. Acestea pot fi redate astfel, urmărindu-le în ordine cronologică:

1780-*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, compusă de Gheorghe Şincai în colaborare cu Samuil Micu. Aceasta, concepută ca o gramatică naţională, utilizează exemple şi texte care aduc aminte de Bucureşti, Iaşi, Argeş etc. Vocabularele românesc şi latinesc de la sfârşitul gramaticii contribuie atât la sublinierea latinităţii limbii române, cât şi la îmbogăţirea acesteia. Deşi capitolul acesta a avut ca exemplu opera lui Giorgio Nagy, grupurile de cuvinte atrag atenţia prin rigoare şi expresivitate: I. Despre zeu, spirite şi cele ce se cuvin lor; II. Despre lume şi despre elementuri; III. Despre pământ; IV. Despre temp; V. Despre om şi despre părţile omului; VI. Despre scăderile omului; VII. Despre veşminte; VIII. De cele lipsă în casă; IX. De cele ce se află în grajd; X. De legume; XI. De arbori şi poame; XII. Despre paseri, vite, pere; XIII. De vieţuitorii netăieţi; XIV. De metaluri; XV. De colori; XVI. De frăţie şi cumnăţie.

1783-Gheorghe Şincai, *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul şi procopseala şcoalelor celor normaleşti a neamului românesc;*

1783-*Prima principia latinae grammatices quae ad usum scholarum valachico-nationalium*, de Gheorghe Şincai;

1785-I. Budai-Deleanu, *Îndreptătoriu al învăţăturilor întru a formări şi pe tinerii şcolari* sau *Carte trebuincioasă pentru dascăli*. (aceasta a rămas în manuscris);

1788-Ioan Molnar-Piuariu, *Deutsch-walachische Sprachlehre*, Viena, 1788, (lucrarea a avut încă două ediţii, 1810, 1823, ambele au văzut tiparul la Sibiu); Aceasta popularizează ideile lui Micu şi Şincai în ceea ce priveşte limba română

1797-Radu Tempea, *Gramatica românească,* Sibiu; Se poatesesiza influenţa cărţii lui Ienăchiţă Văcărescu, *Observaţii sau băgări de seamă asupra regulelor gramaticii rumâneşti* (apărută la Râmnic, cu zece ani mai înainte). Lucrarea nu are o valoare ştiinţifică deosebită, însă autorul ei se dovedeşte a fi unul dintre cei dintâi filologi români care a încercat să creeze o terminologie gramaticală românească, pornind, mai ales, de la cea latină.

[1] A. Nicolescu, 1971, p. 117;
[2] Ibidem.

BDD-A28609 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 05:54:16 UTC)

1799-Paul Iorgovici, *Observaţii de limbă românească,* Buda (opera a fost reeditată de I. Heliade Rădulescu în *Curier de ambe sexe*, periodul II, 1838-1840, nr. 6, p. 82-118); Acesta se plânge de lipsa cuvintelor ,,*Măcar că limba noastră e şireacă la cuvinte"*. După părerea autorului, sărăcia este rezultatul decăderii noastre ca naţie şi al uitării cuvintelor care ni se par acum străine, deşi ele au existat în limba noastră, dovadă fiind prezenţa lor în limba latină ,,*starea noastră a rumânilor de acum ne arată că aşa departe au căzut din floarea ştiinţelor şi a limbii, cât acum cuvintele de ştiinţe, care s-au întrebuinţat în redecina limbii care noi o vorbim, se par noo în starea aceasta a fi streine*."[3]

Potrivit lui Adrian Marino, primul român care exprimă fără echivoc ideea de libertate în Transilvania este Paul Iorgovici.

1805-*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* Gheorghe Şincai; face concesii ortografiei fonetice: sunetul *î*este notat prin *â, e, î (mâna, ásezemẹnt, rîu)*; diftongul *oa* se scrie ca în ortografia actuală (*foarfeci*); tot aşa şi diftongul *ia (iápa,iárba*); pe *i*semivocalic îl găsim în forma scrisă astăzi (*muiére, teiu, iei, fii*); în unele cazuri *i* şi *u* în poziţie nazală se scriu după cum se pronunţă (*cuvinte, mine, sine, fiind, bun*); la fel, sunt notate sunetele *pt, mn, z* (*pumn, lapte, orz*); se simplifică, la unele cuvinte, vocalele duble (*cáál*) etc.

De asemenea, grupurile de sunete *che, chi, ghe, ghi* sunt notate ca în ortografia de astăzi (*ochiu, potârniche, unghie*); apoi se suprimă *h* iniţial etimologizant (*oameni,* în loc de *homeni*) şi *u*intervocalic (*laudáám*, în loc de l*audauam*; *laudái*, pentru *laudáui; dormieám*, pentru *dormieuam*). În general, ortografia din ediţia a doua a gramaticii e mai apropiată de ortografia actuală.

Prin lucrarea *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* se urmărea un dublu scop: dovedirea originii latine a limbii române, deci vechimea poporului român pe aceste locuri şi folosirea ei în opera de culturalizare a unui număr cât mai mare de români.

Atât ediţia I, din 1780, cât şi a II-a, din 1805, conţin câte o prefaţă, ambele scrise de Şincai ;[4] urmează apoi gramatica propriu-zisă, cu părţile: *Despre ortografie, Despre etimologie* (morfologie), *Despre sintaxă*. La acestea se adaugă un *Appendix,* care cuprinde capitolul *Despre formarea cuvintelor daco-române din cele latineşti* (în ediţia a II-a, acest capitol este încadrat în prima parte a lucrării, *Despre ortografie*, iar ca anexă - *Despre prozodie*), urmat de un *Vocabulariu românesc şi latinesc* şi de *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvântare*.

Şincai îşi exprimă convingerea că lucrarea lor va fi folositoare pentru oameni *de diferite stări şi condiţii* [5], căci îi va ajuta să îşi însuşească limba română, limba cea mai folosită din Ungaria până în Cuţo-Vlahia, Moldova şi Crimeea. Termină prin a cere cititorului să nu uite că această lucrare este întâia gramatică tipărită a limbii române, din care cauză unele lucruri sunt – poate – omise sau greşite, şi îşi exprimă dorinţa ca lucrarea să fie îmbunătăţită şi să apară într-o nouă ediţie, împreună cu un dicţionar.

În Prefaţa la ediţia din 1805 se arată sub ce nume au fost şi sunt cunoscuţi românii şi teritoriul întins în care locuiesc. De asemenea, se subliniază importanţa studierii şi cunoaşterii limbii române, mai ales, de către cei ce călătoresc în părţile răsăritene ale Europei, precum şi de către aceia care au relaţii comerciale cu locuitorii din aceste părţi. Referindu-se la regulile de scriere folosite în ediţia din 1780, Şincai spune că, dacă ar fi continuat să le folosească, ar fi ajuns la un sistem ortografic greoi, ca al limbii franceze. Aceasta l-a determinat să simplifice sistemul de scriere, orientându-l spre fonetism. Regulile simplificate au fost expuse, mai întâi, în *Epistola către Ioan de Lipszky*, Buda, 1804, unde se vorbea despre

[3] P. Iorgovici, 1799, p. 12.
[4] R. Ionaşcu, 1914, p. 16-25;
[5] D. Macrea, 1959, p. 14-45.

BDD-A28609 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 05:54:16 UTC)

scrierea limbii române atât cu caractere chirilice, cât şi latine. De aceea, în gramatica pe care o prefaţează se va mărgini numai la scrierea cu litere latine.

În partea a II-a, *Despre etimologie*, (adică despre morfologie), sunt tratate cele zece clase de cuvinte ale limbii române, fără a fi definite şi fără a se arăta funcţia sintactică a formelor flexionare. Din felul cum este prezentată morfologia, se vede că autorii au avut ca model gramatica limbii latine şi că s-au străduit să găsească în limba română forme corespunzătoare fiecărei categorii latineşti. Astfel, între cazurile româneşti este trecut şi ablativul (de ex.: *de la vecinul*), iar la verbe, condiţionalul este încadrat la conjunctiv (ca în gramaticile limbii latine) sau sunt create forme inexistente în limba română pentru modurile nepersonale (de ex.: *fiitorcare va fi*– participiu viitor).

Partea a III-a cuprinde sintaxa. Ca şi în gramaticile limbii latine, este tratată sintaxa părţilor de vorbire. Sintaxei verbelor i se consacră spaţiul cel mai întins din această parte şi ni se spune că sintaxa verbelor româneşti „*aproape coincide cu sintaxa verbelor latineşti*."

În ediţia din 1780, sintaxa este urmată de un *Apendice* (*Adaos*) intitulat *Despre formarea cuvintelor daco-romane din cele latineşti*. Capitolul acesta este o încercare de morfologie istorică, cu indicaţii interesante şi bine formulate uneori, greşit, alteori, bazate întotdeauna pe transformări de ordin fonetic.

În ediţia din 1805, acest capitol a fost contopit, în întregime, în capitolul despre ortografie. În locul lui apare un capitol despre prozodie. Lucrarea se termină, în ambele ediţii, cu un vocabular românesc şi latinesc şi cu cinci forme de vorbit despre lucrurile cele mai folosite în cuvântare.

În vocabular, cuvintele nu sunt date în ordine alfabetică, ci sunt grupate pe categorii semantice: despre cele spirituale, despre lume şi elementele ei, despre pământ, timp etc. Formele de vorbit cuprind dialoguri despre sănătate, despre oaspeţi, despre timp etc.

Ambele capitole au un pronunţat caracter practic, de a oferi celor ce ar fi dorit să înveţe limba română cuvintele cele mai uzuale, precum şi cele mai obişnuite modele de propoziţii folosite în vorbirea curentă. În felul acesta, lucrarea devine şi un prim manual pentru învăţarea limbii române de către străini.

1810-Anton de Marki, *Auszug aus der für Normal-und Hauptschule vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache, enthaltend das Wichtigste der deutschen und wallachischen Sprache dann die Uebereinstimmung oder Abweichung der letztern von der erstern;*

1812-Petru Maior, *Disertaţie pentru începutul limbei româneşti* şi *Disertaţie pentru literatura cea veche a românilor*, la Buda. Amândouă lucrările au apărut în volum cu *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812.

Petru Maior a sugerat, de asemenea, ideea, recunoscută astăzi de toţi romaniştii, că „*fondul latin popular s-a păstrat mai fidel în limba română decât în celelalte limbi romanice, care au fost, încontinuu, influenţate, prin biserică, şcoală şi administraţie, de latina literară sau clasică, influenţă care a încetat, în sud-estul Europei, foarte devreme, locul latinei, ca limbă scrisă, luându-l aici, mai întâi, limba greacă, iar la noi, mai târziu, secole de-a rândul, slavona*". [6]

O altă contribuţie a lui Petru Maior este explicarea apariţiei articolului hotărât în limbile romanice şi a poziţiei diferite a acestuia, proclitică în limbile romanice occidentale şi enclitică în română. Combătând părerea eruditului italian Lodovico Antonio Muratori că formarea şi poziţia proclitică a articolului în limbile romanice apusene ar fi o influenţă germanică, el arată că atât procliza, cât şi encliza se pot explica din latina populară, unde erau

[6] P. Maior, 1834, p. 68-70.

BDD-A28609 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 05:54:16 UTC)

posibile ambele situaţii, atât *ille lupu*, cu determinantul antepus, cât şi *lupu illu*, cu encliza determinantului.[7]

În ce priveşte împrumuturile de termeni noi pentru exprimarea noţiunilor culturii moderne, Petru Maior considera firească adoptarea lor din latină, dar şi din celelalte limbi romanice.

*„Precum grecilor, scrie el, le este slobod, în lipsele sale, a se împrumuta din limba elinească şi sârbilor şi ruşilor din limba slavonească cea din cărţi, aşa şi noi toată cădinţa avem de a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba şi cu surorile limbii noastre, cu cea italienească, cu cea franceză şi cu cea spanioleasc*ă".[8]

Petru Maiormanifestă tendinţe puristeatunci când afirmă că s-ar putea proceda la o epurare a cuvintelor slave din limba română:

„…cuvintele care sânt de la sloveni vârâte în limba românească prea lesne se cunosc şi uşor ar fi, de s-ar învoi românii spre aceia, a le scoate şi a face curată limba românească".[9]

1812-Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammaticis linguae romaenicae seu ita dictae valachicae*, Liov;

1813, D. Ţichindeal, *Arătare despre starea acestor noao scolasticeşti instituturi ale naţiei româneşti, sîrbeşti şi greceşti*, Buda;

1815-Mihai Boiagi, *Gramatica macedonă-vlahă*, Viena;

1816-Ion Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii româneşti* (mss.)

-*Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti (*mss.)

1819-Petru Maior, *Dialog pentru începutul limbii române între un nepot şi unchi*, Buda; Un scurt exemplu ar acestei scrieri va fi redat mai jos:

„Nep. Io sunt încredinţat că limba romană este limba poporului român cea vechie. Ci doresc a ştire şi aceea: când au început această limbă a poporului român, sau limba latină, care o grăia poporul.

Unc. Mai vechie este limba poporului cea latină, decât să putem ştire urzirea ei; atât se ştie că limba latină cea din gura poporului cu mai multe veacuri înainte de facerea Romei au fost în ţeara ce se zice Latium, unde e făcuta Roma. După ce, făcându-se Roma, romanii pre încet au învins toate popoarele Italiei, multe cuvinte şi însuşiri de ale limbilor acelor popoară s-au adios la limba poporană latina, şi aşa s-au întogmit limba romană poporană, după, cum mai sus am spus, care după aceea au fost în gura tuturor popoarelor din Italia. Această limbă preste toată Italia laţită s-au numit latină, romană şi, pre urmă italiană.

Nep. Nu mă îndoiesc că limba latină cea din cărţi va fi mai vechie decât latina cea din gura poporului latin.

Unc. Ba nu. Că limba latină cea din cărţi este meşteşugită, gramaticească, nu firească, precum au fost limba latină poporană. Şi cunoscut lucru este că mai vechie e firea decât măiestria. Limba latină cea din cărţi e născută din limba latină poporană, adecă din limba poporului fu prefăcută, precum orice limbă cultivită din limba poporului au luat începutul său; după aceea fu pe începutul mult avuţită, frumuseţată şi cu noaa şi noao străluciri direasă până în zilele acelui mare orator al romanilor, Cicero, care timp s-au zi eta sau veacul cel de aur a limbei latină cei gramaticească adaogere la limba latină cea gramaticească. […]

Nep. Când dară s-au urzit limba latină cea din cărţi sau gramaticească?

Unc. Acestei limbă începătoriu au fost Latinus, craiul Laţiului. De lucrul acest aşa scrie Eutropius în cartea I: împărăţind Latinus (în Latiu), carele limba latină o au îndreptat,

[7] P. Maior, 1834, p. 308;
[8] S. Puşcariu, 1921-1922, p. 109 – 113;
[9] P. Maior, 1834, p. 236.

BDD-A28609 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 05:54:16 UTC)

şi pre latini după numele său i-au numit, Troia fu de greci cuprinsă…împlinindu-se de la începutul lumei anii 4018…înainte de facerea Romei an 304".[10]

1822-C. Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda;

1826-Alexi I., *Grammatica daco-romana sive Valachica*, Viena. Gramatica lui Alexi a întrunit deosebite aprecieri din partea străinilor, pe care autorul i-a convins nu numai de romanitatea limbii române, ci şi de faptul că limba română este „*cheia cercetărilor asupra originii tuturor limbilor romanice.* "

Înfăptuirea unei gramatici este fondată pe o muncă laborioasă care trebuie să ţină cont de mai multe aspecte, de lucruri practice şi teoretice referitoare la morfologie, sintaxă, prozodie, ortografie etc.

Dacă ne raportăm la *morfologie*, cea mai discutată parte de vorbire este *substantivul*. În *Elementa* din anii 1780 si 1805 declinările sunt în număr de două, masculine şi feminine. Petru Maior este cel care demonstrează apropierea limbii române de limba italiană şi implicit de cea latină, prin confruntarea declinării din limba română cu cele din limbile slavă şi italiană.

În *Elementa* din 1780 şi 1805, la Iorgovici şi Deleanu, discuţiile despre *caz* conduc la apariţia ablativului, din dorinţa de asemănare dintre cele două limbi. Genul comportă o situaţie deosebită. Dacă am ţine cont de tendinţa generală de raportare la limba latină, am spune că sunt trei genuri: masculin, feminin şi neutru. Totuşi, cele mai multe gramatici vorbesc doar de existenţa a două. În *Elementa* din anii 1780 şi 1805 sunt doar două, semn că nu s-a ignorat situaţia reală a limbii. În *Lexiconul de la Buda*, apar tot doar două genuri, iar Diaconovici-Loga, luând în calcul distincţia stabilită de Ion Budai-Deleanu, spune că substantivele nu sunt nici *bărbăteşti nici femeieşti, ci oarecum un gen de mijloc.*

BIBLIOGRAPHY

1. Boldan, Emil, 1959, *Şcoala Ardeleană*, Buc., Ed. Tineretului;
2. Ionaşcu, Romulus, 1914, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi***,** Iaşi;
3. Iorgovici, Paul, 1799, *Observaţii de limba românească*, Buda;
4. Macrea, D., 1959, *Lingvişti şi filologi români*, Bucureşti;
5. Maior, Petru, 1834*, Istoria pentru începutul romanilor în Dachia*, Buda;
6. Nicolescu, Aurel, 1971, *Şcoala Ardeleană şi limba română*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică;
7. Puşcariu, S., 1921-1922, *Părerile lui Petru Maior despre limba română*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, Cluj, I.

[10] E. Boldan, 1959, p. 224-225.

BDD-A28609 © 2018 "Petru Maior" University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-08 05:54:16 UTC)